

Beszámolók □ Szemlék □ Referátumok

Az automatizálás helyzete a brit egyetemi könyvtárakban

Az Egyetemi Alap Bizottsága (University Grants Committee = UGC) 1984-ben felmérte az egyetemi könyvtárak automatizáltsági helyzetét. Az 1985-ben elkészült jelentés bizonyos részletei bizalmas jellegűek, úgyhogy itt csak az adatok egy részét lehet nyilvánosságra hozni.

A kérdőív

Az UGC kérdőívét 53 intézmény kapta meg Angliában, Walesben, Skóciában és Észak-Írországból. Közülük 51 számolt – számolhatott – be számítógéppel működtetett rendszerekről. A válaszolókat állományuk szerint öt kategóriába sorolták:

- A (7 intézmény) – 1,5 millió egységénél nagyobb
- B (4 intézmény) – 900 000 – 1,5 millió egység
- C (17 intézmény) – 500 000 – 900 000 egység
- D (18 intézmény) – 200 000 – 500 000 egység
- E (5 intézmény) – 200 000 egységénél kisebb.

A katalógusok visszamenőleges konvertálására vonatkozóan kiegészítő információkat kértek be.

Az alapkérdőív 12 kérdést tartalmazott:

- ◆ Mely szolgáltatásokat gépesítették? Külön-külön-e vagy integráltak?
- ◆ Kapcsolódó vagy önálló rendszert működtetnek?
- ◆ Van-e a könyvtárnak saját számítógépes és rendszerfejlesztő, -kezelő személyzete?
- ◆ Költségek?
- ◆ Javította-e az automatizáció a szolgáltatásokat?
- ◆ Van-e a rendszernek kutatást és oktatást segítő funkciója?
- ◆ Térítések az információ visszakereséséért?
- ◆ Megtakarítás a munkaerő-ráfordításban? Növekedtek-e a személyi kiadások? A személyzet felkészítésének költségei?
- ◆ Melyek az átállás fő nehézségei?
- ◆ Fejlesztési tervek?
- ◆ Hálózatszervezési tervek?
- ◆ Publikált beszámolók?

A működő rendszerek

Állománygyarapítás

Első pillantásra ugyan könnyűnek látszik e terület automatizálása, mégis viszonylag kevés a működő rendszer (A:1, B:2, C:4, D:6, E:3). Ez mutatja, hogy komoly problémákat okoznak a könyvkereskedők egyéni rendszerei és elavult módszerei, a külföldi beszerzések, a "standing orderek", a többkötetes művek, az antikvár beszerzések, a többes példányok stb. Egyes műveleteket (pl. rendelés) online végeznek, másokat kötegelt üzemmódban. Kézenfekvő a gyarapítási rendszert integrálni a katalógizálásival, de ez a vártnál nehezebbnek bizonyult, bár a rendelési fájl rekordjai sok helyütt áll-MARC-formátumban vannak.

Katalogizálás

A hagyományos két katalógus (leíró és tárgyi) egy műről átlagosan 3,5 cédulát tartalmaz, de nem ritka a 12 sem. Hatalmas munkát jelent ezek előállítása, besorolása, esetleges későbbi módosítása vagy kiemelése. Az automatizált katalógusnak ezzel szemben számos előnye van: könnyen javítható, kiegészíthető, reprodukálható, kivonatolható stb. Az a körülmény, hogy géppel olvasható formában az adatok átadhatók más könyvtáraknak is, radikális csökkenést eredményez a katalógizáló személyzetben. Az adatátvitel szabványos formátuma a MARC. Minden együttműködő szervezetnek tekintélyes fájljai vannak MARC-rekordokból, amelyeket a tagok felhasználhatnak. Azoknak a dokumentumoknak a rekordjait, amelyekről még nincs rekord ezekben a fájlokban, a beszerző könyvtárak készítik el, s betáplálják a rendszerbe. A MARC-rekordok többnyire COM-formában állnak a használók rendelkezésére, de általános nézet, hogy néhány éven

belül ezt a formát felváltja a közönség által online használható katalógus.

A teljes rekordból álló katalógus mellett sok könyvtár egy rövidített változatot is fejleszt a kölcsönzési rendszer számára. Ehhez a katalógushoz mikrofilmlapon vagy online módon a használók is hozzáférhetnek, s nagyon is kedveltek a körükben. Néhány könyvtár tudatosan csak rövidített rekordokat alkalmaz, a részletes adatokért a bibliográfiákhoz nyúl. (Bármely MARC-fomátumú rekordból automatikusan konvertálható a rövidített változat.)

A géppel olvasható katalógus elkészítésénél problémát jelent a könyvtár saját osztályozási rendszere, amelynek szakjelzeteivel a rekord kiegészíthető. Még nagyobb kérdést vet fel a katalógusok retrospektív automatizálása. Három módszert alkalmaznak: a meglévő leírások betáplálása MARC-formátumban; MARC-rekordokat vásárolnak; optikai leolvasóval viszik be a cédulakatalógus adatait. Mindhárom hosszadalmas és költséges vállalkozás. Legelőrébb — érthetően — a kisebb könyvtárak tartanak, s azok, amelyek korán kezdtek hozzá. Sok könyvtár akkor illeszti be visszamenőlegesen gépi katalógusába egy-egy dokumentum rekordját, amikor a kölcsönzésből visszaérkezik.

Kölcsönzés

Az alkalmazott rendszerek mindegyike képes a kölcsönzések regisztrálására és meghosszabbítására, a visszahozott könyvek törlésére, a lejárt könyvek sürgetésére és az előjegyzésre. Néhány újabb rendszer képes a rekordokat a különféle kölcsönzési szabályoknak alávetett gyűjtemények között átcsoportosítani, kötetési listákat készíteni, statisztikát vezetni. Az olvasók és a könyvek azonosító számait géppel olvasható formában (vonalkód, lyukkártya, mágneses címke, optikai leolvasás) rögzítik. A rendszerekhez két fájl szükséges: az olvasóké (ezt vagy a könyvtár készíti el, vagy az egyetem központi nyilvántartásától kapja meg) és a könyveké (rövidített leírásokból, amelyeket vagy egyenként táplálnak be, vagy teljes rekordokból konvertálnak; ez a két fájl katalógusként is használható). Korábban kötelegelt üzemmódban kezelték az adatokat, de az újabb rendszerek online működnek, s a könyv kint- vagy bentlétét is terminál segítségével lehet megállapítani. (Az adatvédelmi törvény értelmében az olvasók nem férhetnek hozzá a kölcsönzési nyilvántartáshoz: nem tudhatják meg, kinél van éppen az általuk kölcsönözni kívánt könyv.) Oly sok könyvtár automatizálta kölcsönzését, hogy egyszerűbb megadni, hány nem (A:1, B:1, C:0, D:1, E:4).

Folyóirat-kezelés

Már az automatizálás kezdeti időszakában sor került a folyóirat-nyilvántartás gépesítésére. A korszerű számítógépek megjelenésével egyre bővül a nyilvántartott adatok köre. Nagyon hasznosnak bizonyulnak azok a számítógéppel elkészített jegyzékek, amelyek az előfizetési díjak emelkedését mutatják ki. A nyilvántartó rendszereket általában a folyóiratrészt kezel, s táplálja be a naponta beérkező számok adatait. Azonban máig sincs kielégítően megoldva az elmaradó számok sürgetése, mert hiányuk csak a következő szám beérkezésekor derül ki, továbbá a köttetendő évfolyamok jelzése, hasonló okokból.

Tárgymutatók a szakkatalógushoz

A gépesített szakkatalógus nem használható valamiféle tárgymutató nélkül. Sok könyvtár tárgymutatója, amely az általa használt szakrendszeren alapul, elavult, noha elvileg könnyűnek tűnik, hogy számítógép segítségével terminológiai szempontból naprakész állapotra hozzák. A valóságban ez mégsem olyan egyszerű. Azokban a könyvtárakban, amelyeknek online használható katalógusuk van, megoldható, hogy a rekordok teljes szövege alapján keressenek. A MARC-rekordokban általában keresni lehet valamiféle tárgyszavak, tárgyszóként alkalmazott nevek és címekben lévő kulcsszavak szerint. Ez a módszer legalább annyira eredményes, mint a hagyományos tárgymutató alkalmazása, ezért azok a könyvtárak, amelyeknek nincs tárgymutatójuk, nem valószínű, hogy valaha is hozzálátnak elkészítéséhez. A jelentős könyvtárak közül csak 13-ban van saját, működőképes tárgymutató, s ezek közül sem mind terjed ki az összes szakterületre.

Egyéb rendszerek

Csak felsorolásszerűen néhány szűkebb területre vonatkozó automatizált rendszer: tankönyvek rövid lejáratú kölcsönzése, egyetemi oktatók keresőprofiljai, tárgymutató a szakdolgozatokhoz, bibliográfiai vállalkozások, információs szolgáltatások, a referenzkönyvek mutatója, folyóiratcikkek mutatója, állományellenőrzés, nem könyv jellegű dokumentumok katalógizálása, KWIC-index, hanglemez-katalógus stb.

Személyzeti kérdések

A válaszok rámutattak arra, hogy a tíz éve vagy még korábban kezdett automatizálási munkák során sok szakképzett könyvtáros szerzett jártasságot a rendszertervezésben, a rendszerek működtetésében stb., míg mások számítástechnikai szakképzettséget is szereztek. Azoknak a könyvtáraknak, amelyek valamely együttműködési körhöz tartoznak, elvileg nincs szükségük ilyen felkészültségű könyvtárosokra, de például az egyik kör megkívánja tagjaitól, hogy legalább egy könyvtárost jelöljön ki az automatizálási feladatok gondozására. A kulcsra-kész rendszereket alkalmazó könyvtárak ugyancsak megtakaríthatnák az ilyen felkészültségű könyvtárost, de a gyakorlatban náluk is megtalálhatók az e területért felelős szakemberek. Amely könyvtár nem jelentett saját állományába tartozó számítástechnikában jártas személyzetet, az föltételezhetően az egyetemi számítóközpontra hagyatkozik e tekintetben.

Pénzügyi kérdések

A költségek magukban foglalják a hardverre, szoftverre, személyzetre, fenntartásra (míg a hardvert és a szoftvert esetenként egyéb források fedezik, addig a fenntartásra fordítandó összegeket majd minden esetben a könyvtár költségvetéséből, gyakorlatilag a könyvbeszerzési keretből kell kiszakítani), a feldolgozásra és az egyéb célokra fordított kiadásokat. A válaszokból kitűnt, hogy nehéz pontosan megállapítani a számítógépesítés tényleges költségeit. Sok könyvtár jelentős támogatást kap az egyetemi számítóközponttól. Az egyes könyvtárak kiadásai bizalmas adatnak minősülnek; a könyvtárak összességében 16 millió fontot adtak ki a számítógépesítésre (ebben benne foglaltatik a hardver, szoftver és az egy évi fenntartási költség). A kiadásokat különböző, egyetemen belüli és kívüli forrásokból fedezték.

A házon kívüli adatbázisok használatáért szedett díjak tekintetében az egyes könyvtárak gyakorlata eltérő. (A válaszok igazából nem értékelhetők, mert több könyvtár félreértette a kérdést.)

Hálózatszervezési kérdések

A válaszok inkább tervekről számolnak be, semmint működő rendszerekről. A hálózatok két típusa kerül szóba: helyi (épületen belüli vagy a campuson lévő épületekre kiterjedő) és szélesebb területet átfogó hálózat.

Publikált beszámolók

Majd mindegyik válasz a *Program* (1966—) és a *VINE* (1971—) c. folyóiratra utal, mint amelyekben megjelentek rendszereik valamiféle leírásai. Meglepő azonban, hogy milyen sok rendszerről semmiféle publikációt sem tettek közzé. Ennek egyik oka, hogy a könyvtárosok idegenkednek a "Hogyan automatizáltam a könyvtáramat?" jellegű beszámolóktól. Az *OSTI* és a *British Library* kutatási-fejlesztési részlege a projektek anyagi támogatása fejében azonban elvárja az eredmények publikálását.

Egyéb válaszok

A könyvtárak majdnem egyöntetű megállapítása, hogy az automatizálás csökkenti a nagyobb könyvtári rendszerek működési költségeit, akár úgy, hogy kisebb létszámmal képesek ellátni ugyanazokat a feladatokat, akár úgy, hogy a növekvő igényeknek ugyanakkora létszámmal tudnak megfelelni.

A gépi rendszerek nyújtotta statisztikai adatok segítségével fokozni lehet a hatékonyságot. (Pl. a keresett könyvek kölcsönzési határidejét — hacsak időlegesen is — csökkenteni lehet.)

Érdekes lenne az egyes rendszerek egy-egy tételre fordított kiadásait összehasonlítani, s így kideríteni az egyik vagy a másik előnyeit. Annyi azonban bizonyos, hogy az automatizáció feladása mindenütt csak a személyzet lényeges növelésével volna lehetséges.

Általában negatív válaszok érkeztek a kutatást és oktatást segítő esetleges funkcióra vonatkozó kérdésre.

A személyzet kiképzésével kapcsolatos költségek jelentéktelenek a hardverhez és a szoftverhez viszonyítva. Kevés könyvtár számolt be a személyzet ellenérzéseiről vagy a szakszervezet tiltakozásáról; a többség inkább azt jelentette, hogy a könyvtárosok szívesen fogadták az automatizálást, illetve az új rendszerek bevezetését. A katalógizálók státusa valamelyest csökkent, a tájékoztató könyvtárosoké nőtt.

A válaszok megerősítették, hogy a könyvtárosok előtt már világos, az automatizálás többet jelent, mint egy manuális rendszer módszereinek és eljárásainak gépre vitele, s a jó rendszerszervezőnek szüksége van a jó, szakképzett könyvtáros segítségére.

Csalódásukat fejezték ki azok, akik túlságosan is hittek a hardver- és szoftverkereskedőknek, vagy akiket az egyetemi számítóközpont hagyott cserben a rendszer működtetése során. Mindenesetre egy már működő rendszerről könnyebb áttérni egy másikra, mint az első lépést megtenni. Itt az adatátvitellel kapcsolatban adódhatnak problémák.

Sokan hangsúlyozták a kooperációs körök jelentőségét; mind a kutató-fejlesztő munkák, mind pedig a hardver költségeinek szempontjából. Nagy segítséget nyújtott mindenben az OSTI, illetve a British Library kutatási-fejlesztési részlege. Kétségtelen azonban az is, hogy egyszerűbb és gyorsabban megoldható feladat egy könyvtárban bevezetni egy rendszert, mint a könyvtárak egész csoportjában. A már létező kooperációs körökhöz való csatlakozás különösen a kisebb könyvtárak számára vonzó. Visszont ahogy nő a kooperációs kör, s bővül a kooperáció területe, úgy válik egyre nehezebbé a működtetés: újabb helyiségekre, személyzetre, felszerelésre van szükség, s a tagokra is nagyobb kiadások hárulnak. A kooperációs köröknek általában jó a kapcsolataik, de például a SWALCAP és a BLCMP fúziója meghiúsult, mert az előbbi úgy tekintette volna azt, mint az egyenlők egyesülését, az utóbbi pedig mint a kisebb vetélytás beolvasztását.

Néhány egyetemi könyvtár az OCLC-hez csatlakozott. Ennek fő vonzereje a mintegy 10 millió MARC-formátumú rekordállomány, amely a keresett tételt 95%-os találati valószínűséggel tudja nyújtani, ami meghaladja a BLAISE-LINE-nal hozzáférhető BLBSD adatbázisát.

1973-ban alakult meg a londoni egyetemi és szakkönyvtárak BLCMP kooperációs körének bizottsága, az LRCC (*Library Resources Co-ordinating Committee*); ez négy nagyobb automatizált rendszert vezetett be. Ezt követte 1980-ban egy másik (*Co-operative Automation Group = CAG*), amelynek tagjaihoz csatlakozott a közművelődési könyvtárak LASER elnevezésű kooperációs köre, a *British Library*, a *Library Association*, az *Aslib*, a *SCONUL* és a *COPOL*; anyagi nehézségek miatt azonban a tervezett rendszert még nem lehetett talpra állítani. A hét legnagyobb egyetemi könyvtár alakította meg 1982-ben a *CURL-t* (*Consortium of University Research Libraries*), amely azonban nem szoros értelemben vett kooperációs kör. Minthogy mindegyikük érdekelt a katalógusok visszamenőleges gépesítésében, főként a bibliográfiai adatok kicserélhetőségén dolgozik.

Az automatizálásban az átlagos könyvtárosnak még sok minden idegen. A hagyományos könyvtár megállt önmagában — legalábbis ami a technológiáját illeti. Az automatizált könyvtár nagyban függ a számítógépes szakemberektől, akik nem mindig adják meg a könyvtári problémáknak az őket megil-

lető elsőbbséget. Ezért sok könyvtáros bizalmatlan a számítógépes féllal szemben; ezt fokozza az is, hogy hiányzanak az anyagi eszközök a különféle rendszerek előzetes kipróbálásához, vagy a manuális és a gépesített rendszer kezdeti párhuzamos futtatásához.

Annak ellenére, hogy majdnem minden könyvtár kifejlesztett vagy vásárolt automatizált rendszereket, nehéz két olyan könyvtárat találni, amely a fejlődés azonos szintjén állna. Ennek okai: egyfelől az állományok eltérő mérete, másfelől a számítógéphez való hozzáférés lehetőségeinek különbözősége. Az eltérések ellenére két fő cél tűnik ki a könyvtárak válaszaiból:

- ◆ az *integráció* (szűkebb értelemben: egyetlen adatbázist felépíteni, amely egyaránt szolgálja a gyarapítást, katalogizálást, kölcsönzést, ráadásul a közönség által online használható; tágabb értelemben: egy pontról biztosítani a távoli adatbázisokhoz való hozzáférést, beleértve az adatok lehívását és a dokumentumok távmásolását is — itt azonban a térítési díjak komoly problémát jelentenek);
- ◆ a *hálózatszervezés* (szűkebb értelemben: helyi hálózatok szervezése, párhuzamosan a szűkebb értelemben vett integrációval; tágabb értelemben: a kooperációs körök keretében, sőt a távoli adatbázisokhoz való közvetlen csatlakozás formájában, összhangban a tágabb értelemben vett integrációval).

Az integráció és a hálózatszervezés következtében azonban a könyvtárak abban a helyzetben találhatják magukat, hogy már nem központjai minden online szolgáltatásnak, mert a terminálok immár az egyes tanszékeken, intézetekben is megjelentek.

Az automatizált rendszerek esetében átlagosan legfeljebb hétéves gazdasági élettartammal lehet számolni. A fenntartási-karbantartási költségek az évente beruházott tőke 10%-át teszik ki; a garanciális időszak lejárta után még magasabb arányúak. Ez nagyon megterheli a költségvetést — panasolja néhány könyvtár, s könnyen a beszerzett dokumentumok csökkenéséhez vezethet. Szerencsére, ezt az összefüggést ma már komolyabban mérlegelik az egyetemi könyvtári bizottságok.

/WOODS, R. G.: *Library automation in British universities.* = *Program*, 20. köt. 4. sz. 1986. p. 359-381./

(Papp István)